

Andrejka Zoltán

Eumeniszek – a tragédia tragédiája

„... a legjobb neked meg nem születni, nem lenni, *semminek* lenni. A másodsorban legjobb azonban neked – mielőbb meghalni.”

SZILÉNOSZ

„A tulajdonképpeni értelmezésnek azt kell megmutatnia, ami szavakban már nem áll ott és mégis mondva van.”

HEIDEGGER

I.

Hegel 1823-as, berlini esztétika előadásain a következő kijelentés hangzik el: „A tragédiában mármost céljának egyoldalúsága megsemmisíti az individualitást: az individualitás céljával együtt elpusztul.” (HEGEL 2004, 360. – a továbbiakban: *Előadások*) Ezután Hegel értelmezi a heroikus individuumok által megtestesített pátoszt, eszmét, erkölcsi valóságot. Bár a XX. században többen megkérdőjelezték, hogy a tragédia virágkora idején beszélhetünk-e egyáltalán a görögöknél individuumokról, a gondolat magva, úgy vélem, érvényes. A tragédia egyik lényegi eleme a szükségszerűen bekövetkező *pusztulás* zárójelbe téve egyúttal a kérdést, hogy annak alanya individuum, eszme, vagy más.

Az *Oreszteia*-trilógia (AISZKHÜLOSZ 1996 – a továbbiakban: *Agamemnón, Áldozatvívők*, illetve *Eumeniszek*) utolsó darabja, leginkább annak záró strófája viszont mintha ellentmondana mindennek. Az *Eumeniszek* kizökkent a korábbi tragédiák feszült hangulatából s a végső felkiáltás¹ csak valami megmagyarázhatatlan emocionális ürességet hagy(hat) a végső pusztulásra időközben ráhangolt olvasóban. Oresztész új életet kezdhet, az Erinüszek megszeliődtek, ember és isten hasonló győztesként távozott, azaz az *Eumeniszeket* mintha langyos happy end zárná.

Az irodalmi, történelmi-etikai jellegű interpretációk egy része azonban, melyet például Jan Kott (KOTT 1998), vagy az utószó szerzője² is helyenként képvisel, ezen a

¹ „S rivalogjon a tánc meg az énekl!” (*Eumeniszek*. i. m. 342.)

² „[Aiszkhülosz] áttekinthetőnek és megismerhetőnek tartotta a történelmet, meglelte benne azt a törvényt, »mértéket«, isteni és emberi igazságot, ami, ha látszólagos kitérőkkel, ha hosszú távon, de feltétlenül és mindig érvényesül [illetve], hogy az isteni és emberi szféra, a minden különbsége, sőt koronkénti szembenállása ellenére is egységes világrénd éppen a történelem folyamatában valósul meg, s hogy ez a folyamat konfliktusok, összeütközések során át a fejlődés mind magasabb állomásai felé irányul [...] Az egyéni bosszú helyére intézményesített jogszolgáltatás lép: a döntő szó joga egy pártatlan testület [az Areioszpagosz] kezébe kerül.” – írja Szepessy Tibor (AISZKHÜLOSZ 1996, 356. – bevezető).

Mivel interpretációnk döntően filozófiai, utalnunk kell előjáróban arra, hogy az előző felvetésekhez hasonlókat Nietzsche tucatjával cáfol meg a *Tragédia születésében*. L. Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése avagy görögység és pesszimizmus*. Ford.: Kertész Imre. Magvető, Bp., 2003. III. „Elgondolhatatlan, hogy a görögök

tényen átsiklani látszik. Értelmezéseik megállnak a gyilkosságokat követő eseményeknél, amit hirtelen perspektívaváltással próbálnak megoldani. Az i. e. VI–V. században közismert történetet (KERÉNYI 1997, 327–346.) így allegóriaként, az athéni demokrácia virágkorával és hanyatlásával hozzák összefüggésbe, mert nem tartanak ki az irányadó Hegel-idézet gondolati-filozófiai tartalma, s emellett, hogy ti. az *Eumeniszek is tragédia*.³

Persze érvelhetnénk úgy, hogy az Erinüszek mint sötét, ősi istennők valójában elpusztultak, hogy jószágos Eumeniszekként szülessenek újjá, de ezt a lehetőséget a '23-as hegeli gondolatmenet mentén egyértelműen rövidre zárhatjuk.⁴ Gondolatkísérletünk viszont szeretne egy lépéssel eltávolodni a hegeli állásponttól is, és magától az *erkölcsi* jelentéstartománytól eltekinteni, valamint az általánosan elfogadott értelmezéshez képest, ti. hogy az *Oreszteia* az igazságosságról szól, más irányba elindulni, a következő, egymással összefüggő okok miatt: az első és második hegeli idézet indukálja a probléma immanens etikai megoldásának lehetetlenségét. Athéna ezt egyetlen mondattal árulja el a hozzá menedékért könyörgő Oresztésznek: „E súlyos ügyben földi bíró nem tehet / ítéletet...” (HEGEL 2004, 360). De ugyanezt támasztja alá a mű számos lényegi strófája, gyakorlatilag bármely szereplő esetében. Lássunk néhányat!

a) Agamemnón. Megöli saját lányát, Iphigeneiát.⁵ Viszont nem meggyilkolja, hanem feláldozza, s közben apaként a legnagyobb lelki borzalmakat éli meg;⁶ így akarja Artemisz. Agamemnón nem hidegvérű gyilkos. Amint elhangzott a jóslat, „földre jogat / csapva le, nem tudta tovább / rejtteni már a könnyét” (AISZKHÜLOSZ 1996, 195). S egy isten akarata nem lehet jogtalan. A rémtett mégis rémtett. Utolsó mondata után kétségbeeséstől elborult elmével nézi végig, amint szolgálai elvágják Iphigeneia torkát. A mondat így hangzik: „Áldozatot, mely a szelet / szünteti meg s ily szüzi vért / nagyhevesen vágyni: *igaz / jog – legyen így, javunkra*” (uo. 196).⁷

b) Klütaimésztra. Aigisztosz segítségével, csellel öli meg saját férjét és férjének rabnő szeretőjét. Mégsem pusztán öl, nyilvánvalóan bosszul: lányát és féltékenységét.⁸ Majd Agamemnón hullája fölött állva, talpig véresen, gyűlölettel eltorzult vigyorral kiáltja a karnak: „s tetem fölött, ha illenék loccsantani, / *jogos* volna az áldomás, *több, mint jogos*” (uo. 240). Majd örült esküje következik: „A lányom-bosszuló *Dikére* esküszöm, / s Átéra, s Erinüszre, kiknek itten ezt / levágtam, hogy lakomba nem lép félelem”.

bebeszélték volna maguknak, hogy kultúrát akarnak alkotni a Nyugat elkövetkezendő évezredeinek.” Martin Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*. Ford.: Vajda Mihály. Ikon, Bp., 1995 (továbbiakban: *Bevezetés*). 83. Megpróbálunk tehát eltávolodni a hasonló történelmi megközelítésmódoktól: „Volt azonban Aiszkhülosznak egy másik, még jelentősebb felismerése is, amit kétségkívül Athén káprázatosan gyors felemelkedésének köszönhetett [...]” – Sz. T. *Oreszteia*. i. m. 356.

³ Az irodalmi-történelmi értelmezések, séma-kutatások természetesen lehetnek helyénvalók és értékelhetők, most viszont az *Oreszteia*nak mint *tragédiának* egy *filozófiai* megközelítésére vállalkozunk.

⁴ „A kollízió az antik tragédiában mármost azt jelenti, hogy mindkét oldal jogosan lép fel. A kollíziójukat nem rosszakarat, nem is pusztá szerencsétlenség idézi elő, hanem a mindkét oldalon meglévő erkölcsi jogosultság. Az absztrakt rosszban nincs igazság, nem is érdekes igazán.” (HEGEL 2004, 363.)

⁵ Az Átreusz-mitosz történetének egészét nem követjük nyomon, mint ahogy az *Oreszteia* sem teszi ezt.

⁶ „Nehéz a sorsom, ha nem teszem meg, / s nehéz megölni gyermekem, / őt, a házam ékét, / beszennyezvén a szüzi vérrrel / apjának ontó kezét / az oltárnál: mi nem visz kínra itt? / hagyhatom-é hajóim / s társaim én a bajban?” (AISZKHÜLOSZ 1996, 196.)

⁷ A további idézetekben szereplő dőltbetűs kiemelések tőlem származnak.

⁸ Lásd. uo. 241. és 242.: „ki mintha csak bárányt ölt volna, semmi mást, / gyapjas juhokban oly gazdag mezőiről, / áldozta föl leányát, édes magzatom, / hogy mint varázsdal, elcsitítson thrák vihart [...] Itt fekszik az, ki énrámm szennyet hozott, / a trójai Khrüszéiszeknek edese; / s a dárdanyerte nő is, a csodát-leső, / a véle-fekvő, égi szót jövendőlő, / a hű hálótárs, ki a gályán is vele / együtt hevert. Megkapták hát, mi járt nekik:”

c) Aigisztoz. Aktív részese Agamemnón meggyilkolásának. Ő is bosszul, s teszi szintén a jogra hivatkozva: „engem, szegény apámnak⁹ harmadik fiát / pólyáskoromban együtt száműzött¹⁰ vele; / de fölnevelkedtem, és *Diké* meghozott [...] Szemben ez tán szép lesz már halálom is, / hogy *Diké* hálójába hullni láttam őt.” (Uo. 249.)

d) Oresztész. A végső bosszúálló. A vele egy oldalon állók és a Kar is a férjgyilkos asszony és szeretője halálát, *jogos* halálát, követelik: „[...] az ellenségeinknek azt / könyörgöm, hogy tűnjék fel bosszulód, apám, / s a gyilkolókat *jog szerint* gyilkolja le [...] nekünk azonban küldd a mélyből mind, mi jó, / te és a Föld s *Diké*, a győzelemhöz.”¹¹ (Élektra). „Küldd *Dikét*, hogy ő segítse híveid [...] míg ép az elmém, hirdetem, ti kedvesek, / hogy *nem jog nélkül* öltem meg szülőanyám” (uo. 296) (Oresztész). „Bizony jobb kezét a viadal során / Zeusz lánya (kit mi, földiek, / így nevezünk: *Diké*, / igaz nevén) fogta, ő, / ki a gazokra vést haraggal lehelt.” (Uo. 293.) (a Kar).

Etikai perspektívából az *Eumeniszek* nehezen értelmezhető tragédiaként. Bizonyos értelemben nincs is cselekménye. Oresztész ártatlansága (a látszólag végső kérdés) már azelőtt eldőlt, hogy Athéna lábai elé borult volna Athénban.¹² A műben nincsenek a *tragédiát* bizonyító etikai tényezők. Más interpretációs lehetőséget próbálunk ki tehát.

II.

„E súlyos ügyben földi bíró nem tehet / ítéletet...”

Mi tehát ez a súlyos ügy, melyben ember nem járhat el, mely fölött nem rendelkezhet? Nem lehet a gyilkosságok jogi-etikai, vagy bírósági ügye, mert a szereplők egyaránt megalapozottan hivatkoznak *dikére*.¹³ A trilógia egyes ellentétes szereplőit mégis végtelen és áthidalhatatlan szakadékok választják el egymástól. „...[És] tudni kell, hogy a háború közös, és *Diké* Erisz és minden viszályban és inségből keletkezik.”¹⁴ A Hérakleitosz-idézetben háborúnak fordított szó a *polemosz*, „mindennek atyja, mindennek királya”.¹⁵ Maga Hérakleitosz több helyen definiálja a fogalmat, számunkra a következő lesz igazán fontos: „[az emberek] nem értik, a viszálykodó széttartva, hogyan tart össze önmagával, ellenfeszülő összeköttetés, amilyen az ijé és a lűrää.”¹⁶ *Polemosz* az egymás ellen törekvő ellentétesek egymásnak feszülése és e feszültség folytonos fennállása, fordítja a szót értelmező módon Heidegger a *Bevezetésben* és a *Héraklitban*. (Lásd HEIDEGGER 1995, ill. 1943–44.) A heideggeri változat beillesztése a gon-

⁹ Thüesztésznek.

¹⁰ Átreusz.

¹¹ *Áldozatvivők*. (Uo. 260–261.)

¹² Lásd *Eumeniszek*. (i. m. 313. és 319.): „mert szunnyad és fakul kezemnek vérjegye, / szülőm vérének foltja el van mosva már; / mikor még új volt – Phoibosz isten tűzhelyén / a tisztító sertésvér úzte messzire. / Ha fölso-rolnám, hosszú lenne, mily sokan / érintkeztek már velem eddig bajtalan: / a velünk vénülő idő mindent lemos. [...] véreskezűre törvény: hangtalan legyen, / amíg egy embertársa, kinek a tiszte ez, / szopósmalac vérével meg nem hinti őt. / E tisztulás rég részemül jutott nekem / a más lakában: vér és folyóvíz cseppjei;”

¹³ A nagybetű (istennő) és a kisbetű (igazságosság) megkülönböztetése filológiai szempontból igen, de *filozófiai* szempontból nem bír túl nagy relevanciával. Ellenkezőleg: azt hiszem, az igazi gondolati kihívás az, hogy a beszédben a kettő nem különül el. Bár lemondunk arról, hogy a trilógia az igazságosságról szólna, döntő maradt, hogy mindhárom mű centrumában a *diké* áll.

¹⁴ Hérakleitosz fr. 80-at (Kerényi Károly fordítása) idézi VAJDA 1995, 46–48. Kirk, Raven és Schofield angol szerzők különös hasonlóságot fedeztek fel Aiszkhülosz karének-stílusa és Hérakleitosz fragmentumai között, amely úgy vélik, az *Oreszteia* esetében hatványozottan igaz. (Lásd KIRK–RAVEN–SCHOFIELD 2002, 313.)

¹⁵ Fr. 53. (részlet) (KIRK–RAVEN–SCHOFIELD 2002, 289.)

¹⁶ Fr. 51. (Uo. 287.)

dolatmenetbe megnyitja nekünk a *tragédia*-kérdés már említett sajátos értelmezési lehetőségét. Az *Oreszteiában* a feszültség döntő momentuma diké. Minden ellentétes és minden ellenfél e körül, ebben a feszültségtérben mozog addig, amíg az *Eumeniszekben* Oresztész meg nem kezdi az útját Athénba. E polemosz a tragédia minden rétegét áthatja.

A) A cselekményben jelen lévő felszíni konfliktusok¹⁷ első pólusait a trójai háború rövid felvezetéséből bontja ki a Kar, rögtön az első tragédia első soraiban. A műben ez Agamemnón fájdalmas áldozatával kel életre és lép működésbe, mert Iphigeneia halálát Artemisz isteni akarata még látszólag sem legalizálja. A jóslat pillanatában Agamemnón és az Úrnő között láthatatlan és végtelen szakadék nyílik, viszont a király döntése, a leányáldozat nem az isten igazságát igazolja, hanem a lehető legjobban kielezi, elmélyíti és fenntartja a kettejük közti feszültséget. Bizonyítja ezt az Agamemnónt hatalmába kerítő időleges örület, vagy hogy Klütaimésztrának eszébe sem jut Artemisz, amikor később belemártja férjébe a pengét. Az első gyilkos tett ember és isten harcának csúcspontja, mely borzalom haláláig ott munkál a király lelkében.¹⁸

A polemosz, az ellentétek kiegyenlített¹⁹ feszültségének ilyen felmutatása az *Oreszteiában* döntő jelentőségű, mert a cselekmény további interperszonális konfliktusai ebből nőnek ki. A gyilkosságok és bosszúk ezt a feszült kiegyenlítetttséget ti. nem megszüntetik, hanem sajátos, spirális módon fenntartják és továbbviszik, kvantitatív és kvalitatív értelemben egyaránt. Agamemnón halálakor a Karvezető szájából felhangzik Oresztész neve, Klütaimésztra meggyilkolásakor megjelennek az Erinüszek. A polemoszt a megszüntetésére irányuló törekvések csak hatalmasabbá teszik. A lányátáldozó hérosz Artemisszel vívott, szükségszerűen vesztes küzdelme idővel az egész Átreusz-dinasztia, az Átreusz- és Thüesztész-dinasztia, majd Argosz harcává, végül pedig az istenek viadalává teljesedik ki, ahogy a feloldhatatlan ellentétek egymásnak feszülése kozmikussá erősödik az *Eumeniszekben*. E polemosz ésszel már-már felfoghatatlan, őrfítő mélységei és végletei jelennek meg a furcsa, titokzatos jelenetben, amikor a delphoi jósszentély mélyén varázsálmukból ébredező, Oresztészt hajszóoló Erinüszek előtt a szentély ura, „Apollón, felajzott íjjal, hirtelen megjelenik” (AΪΣΚΗΥΛΟΣΖ 1996, 308). A cselekményben kibontakozó polemosz ekkor mutatja meg teljes valóját, s Apollón és az Erinüszek vitájában totálissá és fokozhatatlanná válik a feszültség. A vita ugyanaz, tartalma a diké, de már istenek feszülnek egymásnak. Ez a trilógia egyfajta tetőpontja.

B) „Hogy ki az ember, az Hérakleitosz mondása szerint csak a πόλεμος-ban, istenek és emberek egymásból kilépésében, abban a történésben lép elő [...], ami magának a létnek a berobbanása.” (HEIDEGGER 1995, 72.)²⁰ Heidegger mondatának egyik részét, istenek és emberek egymásból-kilépését már érintettük. További tartalma viszont, ere-

¹⁷ A szó közkeletű használatával ellentétben a görög tragédia Hegel és Heidegger értelmezésében attól az, ami, hogy benne a vita megoldatlan marad, vagy csak óriási veszteségek, *pusztulás* árán szűnik meg.

¹⁸ Lásd AΪΣΚΗΥΛΟΣΖ 1996, 220.: „az istenekhez illik ily nagy tisztelet; / a színes leplekre lépnem énnekem, / halandónak, sehogy se félelemtelen;”

¹⁹ Vö. Diké istennő elmaradhatatlan attribútuma a mérleg (bár azt hiszem, az i. e. VI–V. században még nem ábrázolták így).

²⁰ Heidegger interpretációjának rekonstrukciójára itt nincs mód. Megjegyzem viszont, hogy a következő értelmezés kissé eltér a heideggeritől; illetve csak azt fejtí ki expliciten, ami a *Bevezetésben* már benne rejlik, ti. hogy milyen tágan kell felfognunk a tekhné jelentését.

deti szövegkörnyezetében, látens tragédiadefinícióhoz kapcsolódik, melyet az idézet is jelez. A tragédia lényege a polemosz, sajátja, hogy benne az ember lényegére irányuló kérdés tétetik fel.²¹ Az ember viszont, folytatja Heidegger, a deinotaton, a leg-hátborzongatóbban otthontalan. A polemosz fogalmának egy következő lehetséges rétegéhez nem a nyilvánvaló cselekmény felől közelítünk.

Amiről Heidegger Hérakleitosz kapcsán beszél, már jelen volt a trilógia kezdetén. A polemosz, a feloldhatatlan feszültség felnyílásakor, a jóslat elhangzásakor, a leánygyilkos paranccsal szakadék nyílik – Artemisz és Diké között. Ezzel megkezdődik az új és régi istenek harca. (Vö. HEIDEGGER 1988, 70.)²² A két isten között azonban lényegi különbség van. Artemisz, Apollón testvéreinek alakja világos, vagyis azonosítható, identifikálható, individuális és aktív, míg Diké, ismét csak heideggeri szóhasználatlaltal élve, rejtőzködő, alakja elmosódó, nem transzparens, jelenlétét csak a szereplők tartják fenn a tragédiában, amint újra és újra megidézik. Diké a mindent lebíró, rejtőzködő működés. Ezt a kettősséget, közvetve persze, *A műalkotás eredete* világ és föld kettősségében ragadja meg. (Uo. 72. sk.)²³ Maga a király szörnyű kétségbeeséssel ejti ki a diké nevet, mert eljövetele és vitába szállása a vadászat istennőjével, a polemosz felnyílása, a lét megmutatkozása Trója legyőzőjét kiveti, kitzasztja abból, amit Heidegger nyugodt otthonosságnak nevez, a győztes hadvezér világának mindennapjaiból. Az *Agamemnón* végkimenetele szükségszerű pusztulás, mert Iphigeneia fölládozása, mely államalapító tettként és/vagy lényegi áldozatként értelmezhető, nem földoldja, hanem erősíti a polemoszt. Jelzi ezt, hogy Agamemnón a leányáldozat után a műben már csak árnyként van jelen, két lábon járó élőhalott, akinek Klütaimésztra kardja megváltás.²⁴ A hatalmas görög hadvezér, államférfi, a hérosz, a lét áldozata, aiszkhüloszi szimbóluma annak, amit Heidegger ezer évvel később *romlásnak* nevez. Agamemnón pusztulása Szilénoszt igazolja, s így az *Oreszteia* első darabja valójában az ember tragédiája.

²¹ Vö. Hegel a klasszikus művészetéről: „Az igazi tartalom a konkrét módon szellemi, amelynek igazi alakja az emberi alak.” (HEGEL 2004, 87.)

²² A mai klasszika-filológiai álláspontok egy része szerint Diké kifejezetten késői olimposzi istenség, bár alakját és valódi hatalmát nagyon nehéz beazonosítani. Leeuw pedig úgy véli, Diké semmiféle homéroszi-hérodotoszi attribútummal nem bír, hanem mint világban ható erő, mint *manaszerű* van jelen a görög gondolkodásban, azaz igencsak ősi, ahogyan azt Heidegger is állítja. Lásd VAN DER LEEUW 2001, 25.

²³ Vö. HEIDEGGER 1995, 81–82. „Így áll szemben egymással a δεινόν mint a mindent lebíró (δική) és a δεινόν mint az erőszak-tevő (τέχνη), persze nem mint két kéznélévő dolog. Ez a »szemben«, éppen ellenkezőleg, abban áll, hogy a τέχνη feltör a δική ellen, ami a maga részéről mint *Fug* rendelkezik {*verfügt*} minden τέχνη felett. A kölcsönös egymással szemben – *van*. De csak annyiban van, amennyiben a leghátborzongatóbban otthontalan, az emberlét történi [...] A δεινόν δεινότητος-ja, az otthontalan legotthontalanabbja δική és τέχνη egymás ellen szegülő egymásra vonatkozásában áll. A leghátborzongatóbban otthontalan nem a legfelfokozottabban otthontalan. Ez természete szerint egyedülálló az otthontalanban. Az egészében vett mindent lebíró létezőnek és az ember erőszaktevő jelenlétének egymás ellen feszülésében kikényszerítetik a kiüttalanba és a hely nélkülibe való lezuhanásnak a lehetősége: a romlás. Ez, és ennek a lehetősége nem csak a végén áll be, amennyiben az erőszaktevő egy egyszeri erőszak-tétel során sikertelen lesz és félrefog; nem, ez a romlás alapjaiban ott munkál és leleselkedik a mindent lebíró és az erőszak-tétel egymásnak feszülésében.”

²⁴ „Hát bíbor út vezesse őt hamar haza, / s az Igazság egész a nemremélt lakig.” (AISZKHÜLOSZ 1996, 220.) Ferge Gábor a *Fenomenológiai Arisztotelés-interpretációkhoz* fűzött jegyzeteiben írja: „[az alélthes jelentése] a dologból fakadóan elrejtetlenként itt lenni, vagyis Heidegger »a magától kiderülő igazságra« gondol, amelyet nem lehet elleplezni, »véka alá rejteni« [...] és] ezért utal arra, hogy az nem jelenti azt, hogy az »igazságot hatalmunkba keríteni«, mert nem az ember dönt az igazságról”. Lásd HEIDEGGER 1996–1997, 59. Itt: 1. A szerető feleség, mint számító gyilkos, és 2. az ember (Agamemnón) létének, lényegének megmutatkozása.

III.

Az *Áldozatvivők* utolsó soráig a király kétségbeejtő sorsa, a trilógiában elhatalmasodó polemosz mentén, gyakorlatilag átöröklődik fiára, ahogyan világ és föld vitamezején előbb Apollón, később az Erinüszek is megjelennek (ne feledjük, hogy az anyagiilkos parancs Phoibosztól érkezik), s ez Oresztészt is totális kiúttalanságba taszítja; ám ő végül mégsem lesz a történet *tragikus* hőse. Ennek oka, hogy a jóisten Phoibosz előre látja a végső győzelmet, s ezt Oresztész tudtára is hozza, még mielőtt elküldi Athénához. Ez a mértéket parancsoló álom-isten, a látszat, a Moirákat is elaltatni képes varázsló urának cselvetése a föld s így maga a polemosz ellen – az ember érdekében.²⁵ Így Oresztész örült kilátástalansága lassan felszívódik a trilógiát záró műben, végső bukása szükségképpen nem következik be. Phoibosz, látszat és világ szimbóluma, elküldi Oresztészt, hogy utazzon emberek közé, a mindennapi nyüzsgés gondtalanságába, ahol újra „kincsek közt” (Aiszkhülosz 1996, 332.) lakhat, ahol az ember elfelejti saját deinotaton lényegét. A heideggeri interpretáció horizontjáról tekintve a vita apollóni megbomlasztása, világ és föld szétszakított egybetartozásának széthullását, s egyúttal a föld és diké visszahúzódó elrejtőzését jelenti az *Eumeniszekben*. Mindez a polemosz lassú haldoklásához vezet, melynek végpontja a nagy kozmikus szavazás, amikor is Athéna, Apollónnal az oldalán, szintén cselhez folyamodik: „Oresztész győz, legyen bár egyetlen a kő” (uo. 331). A kövek egyenlők – a tragédiát átfogó és egybetartó polemosz *elpusztult*, Phoibosz eltűnik.

A tragédia halálát azonban közvetlenül megelőzi egy rövid epizód, amely, azt hiszem, végiggondolásra igencsak érdemes volna. Apollón utolsó, megdöbbentő beszédére gondolok, melyben a látnok isten mintegy *filozófusként*, érvelve-meggyőzőn áll ki Oresztészért, a földet védelmező, sötét Erinüszek ellenében.²⁶

„Megmondom ezt is, csak figyelj, s lásd, / hogy helyes: / akit szülöttnek hívnak, annak anyja nem / szülője, csak dajkálja ő az új magot: / az adja, ki nemzi, s barátnő barátnak, ő / a sarjat őrzi, hogyha isten engedi. / S tekintsd e szómnak itt tanúságtételét: / apává lenni még anya nélkül is lehet: / itt áll a példa, Pallasz, nagy Zeusz magzata, / kit női méh sötétje nem táplált-nevelt, / de ily szép sarjat istennő se szült soha.”²⁷

²⁵ Lásd Aiszkhülosz 1996, 304. „[...] elérve Pallasz városát, / ott ül le, ősi szobrát karral fonva át: / mert lesznek ott nekünk bíránk s bővülő / beszédeink, s majd arra is módot lelünk, / hogy mind e kintől teljesen szabad lehess.” Fantasztikus, ahogyan maga a mű a szentélyjelenet utolsó soraival hogyan válaszol Apollón cselére: hasonlóan az emberi szervezethez, melybe, ha a működését veszélyeztető vírus jut, felfokozott lázzal próbálja megsemmisíteni azt. A láz viszont magát az organizmust is elpusztíthatja. A polemosz a jelenetben másodpercek alatt őrlítő méreteket ölt, amint Apollón felajzott íjjal az ébredező Erinüszekre támad. Nem véletlen, hogy a polemosz ezen abszolút csúcspontjánál ember, de még Klütaimésztra árnya sincs jelen.

²⁶ Hegel álláspontját bizonyítja, hogy Aiszkhülosz Erinüszei korántsem gonosz vagy alattomos lények, Aiszkhülosz maga több helyütt is kiáll értük (mint akik végigharcolják a vitát). Az Erinüszek maguk mondják: „Hiszszük: igaz, mit dönt a mi szívünk: / ki tiszta kezét terjeszthet elénk, azt haragunk meg nem közelíti / sose sújtjuk, búttalan élhet” (uo. 314).

²⁷ Uo. 327–328. Hasonló gondolati struktúrák Platón dialógusaiban jelentkeznek, mintegy ötven évvel később az *Oreszteia* bemutatását követően.

IRODALOM

- AISZKHÜLOSZ 1996. Oreszteia. (I. Agamemnón, II. Áldozatvivők, III. Eumeniszek.) Ford.: Devecseri Gábor. Bevezető: Szepessy Tibor. In *Aiszkhülosz drámái*. Budapest: Európa.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 2004. *Előadások a művészet filozófiájáról*. Ford.: Zoltai Dénes. Budapest: Atlantisz.
- HEIDEGGER, Martin 1943–1944. *Heraklīt*. Frankfurt am Main: V. Klostermann.
- HEIDEGGER, Martin 1988. *A műalkotás eredete*. Ford.: Bacsó Béla. Budapest: Európa.
- HEIDEGGER, Martin 1996–1997. *Fenomenológiai Arisztotelés-interpretációk*. Ford.: Endreffy Zoltán, Fehér M. István. Szeged: Societas Philosophia Classica.
- KIRK, Geopphrey Stephen – RAVEN, John E. – SCHOFIELD, Malcolm 2002. *A preszókratikus filozófusok*. Ford.: Cziszter Kálmán, Steiger Kornél. Budapest: Atlantisz.
- VAN DER LEEUW, Gerardus 2001. *A vallás fenomenológiája*. Ford.: Bendl Júlia, Dani Tivadar, Takács László. Budapest: Osiris.
- VAJDA Mihály (szerk.) 1995. Jegyzetek és szövegek Martin Heidegger *Bevezetés a metafizikába* című művéhez. In Martin Heidegger *Bevezetés a metafizikába*. Budapest: Ikon.

